

Владимир Ђурић
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК
821.163.41.09 Димитријевић Ј.
316.7(497.11+44)
DOI
<https://doi.org/10.18485/jdimitrijevic.2018.ch7>

Француска култура Јелене Димитријевић: „српска душа“ између Истока и Запада¹

Кроз призму француске културе рад анализира полифони карактер личности каква је била српска списатељица Јелена Димитријевић. С једне стране, рођена православка која је од малена усвојила веру, обичаје и културу свог народа; с друге стране, познавалац турског језика, вере, обичаја и културе које је имала лично прилике да упозна и да заволи баш на свом родном тлу на коме је још увек доминирала османска Турска; најзад, њена интелектуална снага, духовна ширина, свестраност и космополитизам учиниће је светском путницом жељном не само књишког већ и емпиријског знања. Тако ће Јелена Димитријевић опловити и пропутовати читав свет љубоморно чувајући своју наzasиту страст ка Истоку кога „исповеда“ као своју личну религију, али и ка Западу кога „само“ воли и за ким се често „осврне“. Поникла на Балкану, на самом укрштању те две културне струје, Јелена Димитријевић ће током свог живота упознати и екстремне границе Истока (Турска, Египат, Палестина, Сирија, Индија, Кина, Јапан) и Запада (Италија, Француска, Шпанија, два боравка у Америци) где значајно место као културни медиј заузима француски језик и култура које је српска ауторка врло добро познавала.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете и науке Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја књижевности на српском језику до 1915. године*.

Управо кроз оптику франкофилства Јелене Димитријевић желимо да укажемо на широки спектар знања, емоција и духовности које прожимају како сам лик списатељице, тако и њену богату књижевну продукцију. Уз то, крећући се од националног ка космополитском слоју идентитета Јелене Димитријевић, увек у интеркултурном дијалогу између Истока и Запада као и између књижевности и стварности, на крају закључујемо да комплекс француског језика, књижевности и културе увек води „главну реч“ у плодном стваралаштву Јелене Димитријевић.

Кључне речи: интеркултуралност, Исток и Запад, идентитет и алтеритет, француски језик, књижевност и култура, Јелена Димитријевић.

Јелена Димитријевић је једна од ретких српских списатељица чији је лични и књижевни идентитет дубоко обележен оним што данас подразумевамо под термином интеркултуралност или дијалог култура. Полифони идентитет Јелене Димитријевић резултат је неколико фактора: најпре, реч је о неутаживој жеђи за учењем и стицањем сазнања о другим културама и то читањем, дакле посредством књижевно-симболичке медијације, као и у директном контакту са алтеритетом, то јест искуственим сазнавањем у путовањима око света. Јелена Димитријевић је неоспорно имала урођену романтичарску склоност ка егзотизму и номадизму како у књижевности тако и у стварности. Затим, треба рећи да њена полиглосија значајно креира визију живота и света, јер јој познавање чак шест страних језика (енглеског, француског, немачког, руског, грчког и турског) омогућава да лакше и продубљеније размишља о суштинским питањима идентитета и алтеритета. На крају њен, за оно време дуг животни век (1862–1945) покрива период друге половине XIX и прве половине XX века што значи и неколико смена културно-историјских контекста од Османске царевине на заласку до Краљевине Југославије, такође

на заласку. То исто тако значи и смену неколико владајућих књижевно-уметничких парадигми од позног (нео)романтизма и реализма до модернистичких струја у међуратном периоду. Читава та културолошка констелација дала је јединствено обележје књижевном стваралаштву Јелене Димитријевић.

Национални и верски идентитет

Најпре, национални идентитет. Ма колико сензибилитет наше списатељице био космополитски, њена душа остаје српска: „Ја за Турску полазим као космополитка, а кроз њу пролазим као *Српкиња*: најмањи делић душе моје *српски* је, као што ми је *српска* и цела душа...“² Овде је српски национални идентитет потцртан у контрасту са Турском, јер иако из личне радозналости одлази за Турску, чији језик, културу и обичаје познаје, кроз њу пролази као Српкиња, као неко ко је поносан на коначно ослобођење од вековног ропства. Прави романтичарски занос и патриотски жар Јелена Димитријевић ће показати по уласку у ослобођени Ниш: „О свето место! Пет столећа си стењало под јармом турским, а свака ти је стопа земље крвљу поливена из које изниче твоје ослобођење! [...] Полумесец уступи место злаћаном крсту, поклони му се и нестаде га!“³ То је ништа не спречава да за Турску (тачније Солун који је 1908. године још био под османском окупацијом), као и за сваку другу земљу у којој ће оставити „делић душе своје“, пође као космополиткиња жељна нових сазнања чак и о ономе што већ познаје, али сазнања са „лица места“ које је за Јелену Димитријевић једино право и аутентично.

Наизглед парадоксално, на удаљеним крајевима света Јелена Димитријевић ће пронаћи потврду свог примарног идентитета који је изградила у кругу породице и усменим предањем. Српска православна вера биће чврсто и недвосмислено потврђена у њеној души приликом обилазака светих места у Палестини, опет упркос свом космополитизму и верској толеранцији: „И кад часна сестра на моје питање какав је то брег, одговори: ’То је Гора маслинска’,

² Јелена Димитријевић, *Писма из Солуна* (Лозница: Карпос, 2008), 16.

³ Јелена Димитријевић, *Писма из Ниша о харемима. Бул-Марикина приказња* (Ниш: Просвета, 2003), 18.

ја заплаках. Никад нико не би помислио да ће хришћанске светиње овако утицати на неког коме су сви људи једнаки, ма коју веру веровали.“⁴ Када јој водич Арапин показује свету реку Јордан, њој и тада навиру сузе на очи док пред својим духовним очима „види“ све

своје најмилије, и живе и умрле, да заједно са мном скрећу поглед с мора на гору, с горе на реку Јордан, на хришћанске светиње. У духу сви су били са мном: Она која ме је учила да се Богу молим; и они са којима сам му се молила: мајка, сестре, брат... : живи и умрли.⁵

Исто тако, када креће на Свети гроб, она нема никакву дилему да треба да обиђе „стари“ (јер нова „научна“ истраживања су показала да је „прави“ Гроб морао бити ван зидина Јерусалима), дакле онај у цркви Светог гроба, „онај исти на који је двапут ишла моја баба Хаџи Ружа и који је у мислима походила небројено пута – падајући крај Њега на колена и обливајући га сузама – моја мајка.“⁶ Вера предака, она коју је у најранијем детињству усвојила кроз кућно, породично васпитање, остаје једина права за Јелену Димитријевић док је егзотизам светих места само снажан „окидач“ који побуђује ауторкину имагинацију да оживи ту изворну духовност.

Исток и Запад у књижевности и стварности

Српкиња и православка, Јелена Димитријевић је временом себи изградила једну интимну љубав, чак и „религију“ коју ће заувек да исповеда: то је Оријент. Паралелно с њом, развија се и љубав према Западу, али је разлика очигледна и Јелена Димитријевић нам је тачно приказује у једној сликовитој метафори:

О, мој Источче! Како те познајем и колико те волим. [...] Све твоје волим, и због тога тебе волим. [...] Покаткад сам ти неверна, мој Источче – само покаткад. Као драга кад се на другог осмехне, само осмехне и ништа више. *Запад ми се намеће да га волим, и ја се понекад на њега осврнем, и ништа више. Али кад се на њега осврнем, ја за тобом уздахнем.* Јер ти си моја прва љубав и, ево, видим да ћеш

⁴ Јелена Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана*, приредила Биљана Дојчиновић (Београд: Лагуна, 2016), 283.

⁵ Ibid., 279.

⁶ Ibid., 285.

ми бити и последња. Како је срећан онај који умире волећи онога који га је учио волети! *Али ти мени ниси само љубав, но и религија.* Велики си, и свет си! О! како те волим, мој Источче!⁷

У наведеном одломку ауторка успоставља хијерархијски однос на релацији Исток–Запад дајући недвосмислено предност Оријенту коме је каткад „неверна“, јер јој се „намеће“ да воли и Запад и да се за њим „осврће“. Тиме Јелена Димитријевић одаје дужно поштовање окциденталној култури и цивилизацији коју као умна жена и те како добро познаје и признаје, али њена лична предилекција иде култури чаробног Истока. Када се двоумила да ли да се отисне пут Турске или западне Европе, још једном је у њеној „светској души“ победила оријентофилија: „Ја имам две љубави, једну за Исток, другу за Запад; и најјача, победи прва, она што се у моје биће увукла у мојој раној младости.“⁸

Међутим, та љубав према Истоку која се развила у њеном бићу још у раној младости има своју комплексну основу: истовремено док у Нишу од Ибрахим ефендије учи турски језик и о турским обичајима, где се нарочито интересује за културу Туркиња у харемима, Јелена Димитријевић учи и друге стране европске језике и поред тога чита богату романтичарску литературу из француске књижевности заједно са својом пријатељицом Лујзом Јакшић, која је била наставница енглеског и француског језика у Вишој женској школи краљице Драге. О томе нас извештава у првом писму из Солуна: „Ми смо, онда, читале многе твоје велике земљаке, вашег Шатобријана (François-René de Chateaubriand), вашег Ламартина (Alphonse de Lamartine), вашег Игоа (Victor Hugo), вашег Готјеа (Théophile Gautier), вашег Лотија (Pierre Loti)... *Ти су твоји земљаци писали о Истоку, а ја сам онда Исток врло волела.*“⁹ Из овога следи да се љубав Јелене Димитријевић према Истоку развијала под снажним упливом књижевно-симболичке медијације са Запада, тачније кроз оптику потпуно измаштаног и сневаног (на пример код Игоа), али и „полуфикционализованог“

⁷ Ibid., 90–91, курзив је наш.

⁸ *Писма из Солуна*, нав. издање, 14.

⁹ Ibid., 13–14.

Оријента, то јест посредством делимично „верне“ путописне књижевности (Шатобријан, Ламартин, Готје) или романа „са лица места“ (Лоти) који поседују известан степен фактографије.¹⁰ Дакле, када се наша списатељица каткад осврне ка Западу, а уздише за Истоком, онда она то чини под лупом књижевне фикције са Запада која ће заувек обликовати њену визију света. Другим речима, у књижевном делу Јелене Димитријевић *франкофилија* је кључна генеративна компонента једне композитне *оријентофилије*.

Песма „О, Источо“ из прве збирке песама под насловом *Песме Јелене Јов. Димитријевића* (1894) типичан је пример западно-романтичарске, игоовске визије Оријента у коме бујају страсти, фантазије и бајке:

*О, источе, пун красоте
Пун љубави и милоте
Заношљиво легло страсти
Фантазије и бајака
Којима се уз тамбуре
Дахирета и сантуре
Уз песмице алајака
Забављају у вечери
Пророкове бајне кћери!¹¹*

Такав Исток у роману *Нове* укрстиће се са суровим реализмом у коме су живеле „пророкове бајне кћери“, односно са турским Оријентом онаквим како га је Јелена Димитријевић доживела у стварности, пре свега са путовања у Солун у тренутку избијања младотурске револуције 1908. године. Отуда у роману *Нове*, који за историјски декор има управо ову револуцију, налазимо једну сложу интеркултурну констелацију: турска култура, оптерећена кругим светоназорима и чврстом патријархалном традицијом, на почетку XX века бива уздрмана прогресивним идејама са Запада,

10 За разлику од Виктора Игоа (који се у *Оријенталкама* у потпуности ослонио на своју имагинацију), Шатобријан, Ламартин, Готје и Лоти су путовали на Исток.

11 Јелена Ј. Димитријевић, *Песме Јелене Јов. Димитријевића* (Ниш: Ж. Радовановић, 1894), 109.

а нарочито „ослободилачким“ идеалима Француске револуције. Француска, Французи и француски потпуно доминирају градом: Марселеза се пева на сваком кораку, на грудима се носе кокарде, солунске новине су насловљене на француском (*Le Progrès de Salonique, Le Matin*), хотели, виле и тргови носе француска имена (*Hôtel Impérial sur la mer, la Place de la Liberté, Mon plaisir, Mon Bonheur*), славну Бејаз-кулу сада зову *Tour Blanche*. Младотуркиње, такозване *нове*, у руке су добиле књиге тог просвећеног народа као најјаче оружје за праву револуцију уз живу реч њихових гувернантни које су већински биле Францускиње. Занимљиво је подвући да ће омиљени писци главних јунакиња Емир-Фатме и Зехре-Мерсије бити управо они романтичари које Јелена Димитријевић наводи да је читала са Лујзом Јакшић, али и други: Шатобријан (*Атала*), Ламартин (*Грасијела*), Флобер (*Gustave Flaubert, Госпођа Бовари*), Мисе (*Alphred de Musset, Ноћи*), затим Мопасан (*Guy de Maupassant*), Прево (*Marcel Prévost*), Бурже (*Paul Bourget*) и најинтригантнији и најегзотичнији међу њима – Пјер Лоти са својим романима *Азијада* и *Разочаране*. Овај последњи роман, са већим упориштем у реалности од *Азијаде*, говори управо о ономе што је Јелена Димитријевић описала у свом роману: то су висока култура и образовање *нових* Туркиња као и патња која из тога произлази, јер у судару два изразито различита менталитета и непомирљивих културолошких погледа, њихови идеали бивају брутално изиграни и оне не само да су *разочаране*, него и губе живот као праве жртве револуције. Дакле, на језичком, књижевном (тематско-мотивском) и културном плану, роман Јелене Димитријевић представља јединствено чвориште интертекстуалних и интеркултурних релација између турског Истока и француског Запада, а истовремено представља и занимљив вид француско-српског интерлиментарног дијалога између једног француског писца и једне српске списатељице.

Коментаришући роман *Нове*, Јелица Беловић Бернаджиковска је рекла да би се тај „красни роман“ зацело читао „на свим европским језицима, да госпођа Јелена није рођена у српској варошици, већ горе у земљама високе културе.“¹² Многи

12 *Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна*

су стваралаштво Јелене Димитријевић видели у европским хоризонтима тако да је била прозвана и „српска Сапфо“ или баш индикативно „српски Пјер Лоти“. Тако на пример Драган Ерић, уз Толстоја (Лев Николаевич Толстой), Шекспира (William Shakespeare), Анатола Франса (Anatole France), Бору Станковића и Милицу Јанковић, један од својих кратких огледа посвећује Јелени Ј. Димитријевић, а у поднаслов ставља „наш Пјер Лоти“. У том кратком осврту Ерић између осталог каже да Јелена Димитријевић „као ретко ко, познаје оријенталски живот и располажући пластичном маштом једног Пјера Лотија, могла је да у шаренилу тога света изнађе изванредне мотиве за креацију свога уметничког бића.“¹³

После овог оријенталног (српског, турског) и окциденталног (француског) интеркултурног прожимања у романескној фикцији, вратићемо се космополитској интеркултуралности Јелене Димитријевић у њеним путописима и на крају у поезији, не губећи из вида специфичност сваког културног слоја Истока и Запада.

Ка космополитизму: идентитет и алтеритет

Када се из Ђенове отискује преко Средоземног мора за Египат и даље за Блиски исток, Јелена Димитријевић експлицитно помиње Ламартинов путописни текст који је читала: „... ја ћу имати веома занимљиво, веома пријатно путовање, ако Средоземно Море не буде онако за каквог га ја држим по читању Ламартинове књиге *Пут на Исток*.“¹⁴ Дакле, овде је јасно да ће Ламартинов референтни хипотекст бити један од главних књижевно-симболичких компоненти у генези „оријенталног“ хипертекста Јелене Димитријевић који ће она даље докреирати својом имагинацијом после личног емпиријског искуства.

Поред тога, француски језик, књижевност и култура присутни су готово стално и у различитим видовима током тог

умјетност до данас (Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Сарајево: Штампарија Пијуковић и друг, 1913), 120–121.

13 Драган Ерић, „Јелена Ј. Димитријевић, наш Пјер Лоти“, у *Кратки огледи* (Ћуприја: Штампарија Драг. Ј. Петровића, 1925), 18.

14 *Седам мора и три океана*, нав. издање, 55.

цивилизацијског путовања преко „седам мора и три океана“: од „анонимних“ цитата – на пример познати стих *partir, c'est mourir un peu* појављује се неанотиран на српском као „отпутовати то је увек помало умрети“ – до експлицитне цитатности – на пример, Јелена Димитријевић цитира у оригиналу стихове које је чула од једне певачице на улицама Нице или чак одломак поеме коју је египатски принц Хајдар Фазил посветио принцези Ходи Ханем Шарави (Huda Sha'arawi), коју називају и египатском госпођом де Стал (de Staël) – нижу се бројне референце на Француску. Неретко је окцидентализам на Истоку од стране Јелене Димитријевић приказан и *per negationem*, односно уз горку иронију, што је резултат француске колонијалне политике: мултикултурни Каиро даје само привидан утисак демократске земље, јер „да овде не постоји *liberté, égalité, fraternité* путник опажа чак и онда кад се из неке кафане или парка чује Марсељеза.“¹⁵ И Либан носи трагове мутне политике:

Кад пођете Бејрутом, нарочито поред мора, на све стране читате: *État du Grand Liban*, и видите споменике од којих вам прво падне у очи: *Aux libérateurs de la Syrie et du Liban*; или: *A la gloire de l'armée française du Levant et de la division Navale*. Да, страним путницима ово пада у очи, али им не бode очи; а мештанима... Нарочито амблеми *casque et laurier*...¹⁶

Француски језик овде производи негативну емоционалност и мрску имаголошку предоцбу. Ипак, Јелена Димитријевић не дозвољава себи да је савладају мучне представе, јер како каже, у Либан није дошла да „бистри мутну политику“, већ да се „од силних утисака“ одмори.

Интеркултурно укрштање тековина источне и западне културе на Истоку, Јелена Димитријевић разложно анализира на следећем месту:

На Истоку путник очекује Исток и болно се разочарава кад наиђе на Запад, врло често у најсмешнијем издању. Подражавање у најчешћим случајевима не успева, а иако успе никад није тако да се не може опазити да је подражавање.

15 Ibid., 138.

16 Ibid., стр. 421.

[...] То подражавање Запада много се јаче опажа на Истоку, него на Балкану. (*Ја Балкан одвајам од Истока, пошто је он исто тако мало Исток, као што је мало Запад*). Одвајам га, али не стога што Исток не би био толико интелигентан, колико Запад, него што су им *менталитети различити*, толико су *различити*, колико су им *различита поднебља*... [...] И заиста, у Александрији нисам нашла Александрију, али ни Мали Париз.¹⁷

Овде је јасно подвучена манија слепог подражавања алтеритета, али је истакнут и још један културолошки комплекс коме припада сама ауторка: Балкан. На средокраћу вековних укрштања две велике цивилизацијске струје, Балкан је одувек био „мало Исток, као што је мало Запад“,¹⁸ али је задржао свој *балкански* идентитет, зато га Јелена Димитријевић јасно одваја од појма Исток под којим западни аутори често подразумевају и Балкан. Стога је уз српски и православни формацијски слој на овом месту важно истаћи и балкански елемент као један од изворних слојева који обележавају првотни идентитет наше списатељице. Оно што у наведеном фрагменту Јелена Димитријевић препознаје као главни узрок неслагања две културне праксе, односно неуспешности културних „пресликавања“ јесте висок степен различитости у менталитетима и поднебљима који се чак ни интелигентном рецепцијом не би могли помирити – „толико су различити“. За правилно усвајање алтеритета неопходно је продубљено га познавати и схватати, јер у супротном, у том смешном подражавању, не само да се не схвата суштина алтеритета и интеркултуралности него се и губи изворни идентитет, као што је овде случај да Александрија више није ни *Александрија*, а ни *мали Париз*.

Но, вратимо се личном и књижевном идентитету Јелене Димитријевић. Видели смо до сада да се на основама националног (српски), верског (православље) и геосимболичког (Балкан) постепено, дискурзивним или емпиријским путем, односно читањем или путовањем, компонује језичка и културна полифонија

17 Ibid., стр. 79–80, курзиви су наши. У наставку Јелена Димитријевић даје и врло конкретан пример: „Шта ће египатској жени муслиманске вероисповести кратка сукња и чарапе боје меса кад још није успела да 'европеизира' главу скидањем покривала с главе...“

18 Ibid.

на релацији Исток–Запад. Али тај дијалог култура на крају превазилази оквире традиционално схваћеног Истока – отаџбине имагинације, и Запада – отаџбине цивилизације и проширује се на Далеки исток и далеки Запад, јер Јелена Димитријевић нам доноси своје импресије и рефлексije са пропутовања кроз Индију, Кину, Јапан и Цејлон, односно из Америке у коју је путовала чак два пута. Нажалост, други део путописа *Седам мора и три океана* још увек није објављен док о сусрету са песником Тагором сазнајемо само из *Писама из Индије*. О путовању кроз Америку говори путопис *Нови свет или У Америци годину дана* који је објављен 1934. године, дакле шест година пре *Седам мора и три океана*, а пет, односно петнаест година после два велика прекоокеанска путовања.

Тај временски размак између самог путовања и његове текстуалне реализације, односно између времена *приче* и времена *писања*, говори нам о томе да је ауторка накнадно сређивала и селекционисала своје утиске и белешке тако да су њени путописни текстови у ствари ретроспективна рефигурација догађајне и доживљене стварности. Они су уједно и врхунац културног и књижевног, источног и западног, најзад светског и космополитског дијалогизма који је успоставила Јелена Димитријевић. Можда најбоља лекција коју нам кроз своје текстове, као и на сопственом примеру даје наша ауторка, јесте лекција о идентитету и алтеритету и њиховом поливалентном карактеру. Следећи одломак из предговора за амерички путопис сажето илуструје комплекс непрекидне промене како нас самих, наших унутрашњих визија и представа, тако и „другачијости“ спољног, објективног света:

Америку сам *друкчију* видела први пут, а *друкчију* други пут – мада сам је гледала оба пута *истим* очима. [...] Америку сам ја сад гледала *истим* очима, мада сам се била изменила. *И мене* су измениле прилике као *и Америку*. Први пут сам у Америку допловила Атланским Океаном из крваве Европе – тужна; други пут Тихим океаном из цветног Јапана – весела.¹⁹

19 Јелена Димитријевић, *Нови свет или у Америци годину дана* (Београд: Ед. У. Р. – Н. У. С., 1934), IX–X, курзив је наш.

Исток и Запад у поезији на француском

Вратићемо се за тренутак на традиционални Исток и Запад. Још један добар пример да је Запад у стваралаштву Јелене Димитријевић неодвојив од Истока, јесте поема *L'Orient* која чини део необјављене збирке песама на француском језику *Au soleil couchant* (*Кад сунце зађе*).²⁰ У поетском надахнућу Јелена Димитријевић још једном егзалтирано велича Исток, али на француском језику: садржај је дакле Оријент, али форма – Запад! У наставку дајемо неколико стихова из те оде на француском паралелно са нашим преводом:

<i>„L'Orient! Allons cher, mon grand Orient! N'est-il pas lui, cet Orient, Ma jeunesse, ma joie, mon amour</i>	<i>Источче! Хајмо драги мој, велики Источче! Зар није тај Исток Моја младост, моја срећа, моја љубав?</i>
[...]	[...]
<i>Saints souvenirs de ma première jeunesse, Souvenirs de mon premier amour O Orient, mon cher, mon grand Orient, Maître sublime de plus élevés sentiments La Religion et l'Amour²¹</i>	<i>Свете успомене на моју прву младост, Успомене на моју прву љубав! О, Источче, мој драги, велики Источче Узвишени господару највиших осећања Религијо и Љубави!</i>

Ово искрено исповедање вере и љубави, младости и радости у крилу Оријента коме српска списатељица остаје заувек одана (поема се завршава са „*Que je t'aimais toujours et que je te reste à jamais / Fidèle*“), само је још једна потврда верског заноса Јелене Димитријевић изреченог на страницама *Седам мора и три океана* које смо раније цитирали. Међутим, у поеми *Париз*, која у рукопису долази одмах иза *Оријента*, песникиња ће изразити готово идентично религиозно узвисивање пред престоницом Запада која је уједно и

20 У Народној библиотеци Србије чувају се две свеске *Au soleil couchant* у рукопису са укупно 31 поемом под сигнатуром Р 544.

21 Преузето из рукописне заоставштине Јелене Димитријевић. Захваљујем се одељењу „Посебни фондови“ Народне библиотеке Србије на уступљеном материјалу.

светска престоница. Затворивши очи, Јелена Димитријевић у својој имагинацији развија интимну менталну слику космополитског Града:

*Et ainsi qu'un fidèle en Dieu dans son temple
J'adresse en extase religieuse, d'une voix étrange, au Tout
Puissant,
De même moi – jettant mes regards à la ronde – m'écriai :
O, Toi! La Reine des villes et le Sanctuaire de la Beauté!
Toi! Tu es prédestinée pour le Roi du ciel
D'être métropole non d'un pays, quoique grand et célèbre,
mais du Monde!²²*

*И тако, попут божјег верника у храму
Обраћам се Свемоћноме, промењеним гласом, у верској
екстази
Те бацајући поглед унаоколо ускликнух:
О, ти који си Краљица градова и Уточиште Лепоте
Тебе је небески Краљ предодредио
Да будеш метропола не само једне земље, иако велике и
славне, већ читавог Света!*

У овој поеми Париз је град Светлости који уједињује највише сфере науке, уметности и лепоте, дакле град цивилизацијске духовности и знања. Зато пред духовним очима ауторке, у свој лепоти и сјају, промичу све творевине „духа генијалног народа“ (*le génie d'un peuple génial*) које је некад имала прилике да види и да им се диви. Одушевљење метрополом Света у завршној строфи коју смо овде цитирали иде до праве верске екстазе која се може мерити са оном коју је Јелена Димитријевић осећала пред драгим и величанственим Оријентом: на овом месту можда му је највише постала „неверна“!

Од тридесет и једне поеме на француском из збирке *Au soleil couchant* само је једна доживела штампано издање и, после 80 година, своје поновљено издање. Реч је о поеми *Une vision*

22 Ibid.

штампаној као засебан примерак 1936. године, а коју је у години јубилеја 2016. превела, приредила и поново објавила Ана Стјеља под насловом *Привиђење*.²³ У предговору Јелена Димитријевић наводи да је песма прочитана у Паризу на месечном састанку „Нашег малог међународног кружока“ (*Notre Petit Cercle International*), у Друштву књижевника и поводом Дана пријема госпође Салабер (*au „Jour de réception“ de Madame Salabert*).²⁴ Из овога можемо да приметимо да је Јелена Димитријевић током свог боравка у Паризу, престоници Француске и света, активно учествовала у културно-уметничким дешавањима, салонским разговорима и пријемима, књижевним вечерима и кружоцима где је свој допринос давала и кроз песме које је писала и казивала на француском. Од књижевне рецепције француских романтичара из раних дана до самосталне књижевне продукције у зрелим годинама, лик и дело Јелене Димитријевић обележени су снажним француским елементом, било да пева о Оријенту или о Паризу, о индијској принцези (*Une vision*), мудро Арапину (*Sage arabe*) и лотосовом цвету (*Le fruit de lotus*) или о Шпанији (*L'Espagne*), религији (*La confession*) и мистицизму (*Le voyage mystique*).

Закључак

Из свега што је до сад речено, следи да су француска књижевност и култура увек једни од есенцијалних садржатеља полифоног идентитета Јелене Димитријевић чија „српска душа“, али и „српска имагинација“ и „српски интелект“, вешто и мудро осцилирају између различитих културних пракси Истока и Запада стапајући их у један високо култивисани космополитизам и притом не губећи ниједан прегнантан симболичко-значењски слој обе праксе. Од простих језичких уплива до високо духовно уздигнутих књижевно-уметничких и културних тековина, француски комплекс, упркос неким негативним, политичким конотацијама, увек води главну реч у стваралаштву Јелене Димитријевић, оплеменењујући њену књижевну реч и мисао. Својим делом Јелена Димитријевић

23 Yélena Y. Dimitriyéitch, *Une Vision, poème*, dvojezično izdanje, priredila i prevela na srpski Ana Stjelja. Prevod predgovora Bojan Savić Ostojić, (Belgrade: Ana Stjelja, 2016).

24 Ibid., 6, 20.

илустративно је потврдила тезу Исидоре Секулић која на једном месту каже да „или у културној изградњи неког појединца или народа има и француски елеменат, или треба застати у месту, и поћи у ревизију.“²⁵

ЛИТЕРАТУРА

Dimitriyéitch, Yélena Y. *Au soleil couchant*. Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 544.

Dimitriyéitch, Yélena Y. *Une vision*. Dvojezično izdanje. Priredila i prevela na srpski Ana Stjelja. Prevod predgovora Bojan Savić Ostojić. Belgrade: Ana Stjelja, Digital Art Company, 2016.

Димитријевић, Јелена. *Нови свет или у Америци годину дана*. Београд: Ed. Y. P. – N. Y. C., 1934.

Димитријевић, Јелена Ј. *Песме Јелене Јов. Димитријевића*. Ниш: Издавачка књижарница Ж. Радовановића, 1894.

Димитријевић, Јелена. *Писма из Ниша о харемима. Бул-Марикина приказња*. Ниш: Просвета, 2003.

Димитријевић, Јелена. *Писма из Солуна*. Двојезично издање. Лозница: Карпос, 2008.

Dimitrijević, Jelena J. *Sedam mora i tri okeana*. Priredila Biljana Dojčinović. Beograd: Laguna, 2016.

Ерић, Драган. „Јелена Ј. Димитријевић, наш Пјер Лоти“. У *Кратки огледи*. Ђуприја: Штампарија Драг. Ј. Петровића, 1925.

Секулић, Исидора. „Французи, они, они“. У *Говор и језик – Мир и немир*. Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 10. Београд: Вук Караџић, 1977.

Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас. Добротворна задруга Српкиња у Иригу. Сарајево: Штампарија Пијуковић и друг, 1913.

25 Исидора Секулић, „Французи, они, они“ у *Сабрана дела Исидоре Секулић*, Говор и језик – Мир и немир, књига 10, (Београд: Вук Караџић, 1977), 517.

La culture française de Jelena Dimitrijević: «l'âme serbe» entre l'Orient et l'Occident

Par le biais de la culture française cet ouvrage se propose d'analyser l'identité polyphone de l'écrivaine serbe Jelena Dimitrijević. *Grosso modo*, il s'agit d'une triple formation : en premier lieu, Jelena Dimitrijević est née serbe chrétienne de sorte que la foi orthodoxe, les coutumes et la culture de son peuple lui étaient inculquées depuis son enfance et son adolescence. En second lieu, elle a tôt appris la langue turque ainsi que les mœurs et la culture des musulmans turques (notamment des femmes) qu'elle avait l'occasion de connaître et d'aimer justement sur sa terre natale où, à l'époque, l'Empire Ottoman dominait toujours. En lieu final, ses capacités intellectuelles et spirituelles avec son cosmopolitisme inné la feront un voyageur du monde assoiffé du savoir empirique. Jelena Dimitrijević parcourt le monde entier tout en gardant sa passion pour l'Orient, qu'elle confesse en tant que sa religion intime, mais aussi pour l'Occident qui est son amour et pourtant, elle ne fait que jeter un regard sur lui de temps en temps. Issue des Balkans, au carrefour de ces deux grands courants culturels, Jelena Dimitrijević connaîtra aussi les étendues de l'Extrême Orient (à travers la Turquie, l'Égypte, la Palestine et la Syrie, elle atteint finalement l'Inde, le Sri Lanka, la Chine et le Japon) et celles de l'extrême Occident (après la France, l'Italie et l'Espagne, elle fait deux tournées de l'Amérique). Ce que nous nous efforçons d'envisager dans cet article, c'est le rôle considérable de la langue et de la culture française dans la médiation littéraire, symbolique et culturelle effectuée par Jelena Dimitrijević. Par le biais de sa francophilie nous nous voulons dégager un large éventail des connaissances, des émotions et de la spiritualité qui composent d'un côté l'identité polyphone de l'écrivaine serbe, et de l'autre côté sa production littéraire. En suivant l'évolution de l'identité polyphone de Jelena Dimitrijević depuis sa couche nationale à la couche cosmopolite, toujours dans le dialogue interculturel entre l'Occident et l'Orient ainsi qu'entre la littérature et la réalité, nous finissons par conclure que la langue, la littérature et la culture française émergent toujours de l'œuvre littéraire de Jelena Dimitrijević et créent sa vision du monde.

Mots-clés: interculturalité, Orient et Occident, identité et altérité, langue, littérature et culture françaises, Jelena Dimitrijević.

Јелена Димитријевић, Српски књижевни гласник и Америка¹

У раду се анализирају текстови који припадају америчком кругу тема Јелене Димитријевић, а објављени су у првој и новој серији *Српског књижевног гласника* (1901–1914. и 1920–1941). У фокус истраживања је постављена приповетка „Американка“, која своје коментаре, допуне и тумачења добија у текстовима који су након ње публиковани. Посматра се начин на који се око ове приповетке плете интертекстуална и значењска мрежа од 1912. када је објављена до 1934. када се штампа амерички путопис Јелене Димитријевић *Нови свет или у Америци годину дана*. Анализира се место америчког круга текстова ове ауторке у два контекста: 1) у координатама књижевне јавности где представљају својеврсни ексклузивитет и изузетак и 2) у оквиру феминистичке јавности где се посматрају у корпусу друштвених појава и феномена значајних за американизацију српског међуратног културног простора и друштва.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, Америка, „Американка“, Американке, американизација, Српски књижевни гласник

¹ Овај рад је настао на основу излагања „Јелена Димитријевић у феминистичкој и феминистичкој периодици“ које је саопштено на округлом столу *Читате ли Јелену Димитријевић?* одржаном 09. априла 2016. године на Филолошком факултету у Београду у оквиру пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.* године (бр. пројекта 178029), а проширен је и завршен у оквиру пројекта *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. пројекта 178024). Оба пројекта финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.